

L. Jamróz*

KONSTITUCYJNE PRAWO DO OBRONY PRZED SĄDEM W RP

1. Wstęp

Prawo do obrony gwarantowane jest w przepisach wielu współczesnych konstytucji, m.in. Albanii, Białorusi, Brazylii, Grecji, Kanady, Litwy, Łotwy, Portugalii, Rosji, Rumunii, Słowenii, Ukrainy. W Polsce zasada prawa do obrony została skonstytucjonalizowana w 1952 roku; po raz pierwszy statuowała tę zasadę Konstytucja PRL¹. Art. 53 ust. 2 konstytucji brzmiał: „Oskarżonemu poręcza się prawo do obrony. Oskarżony może mieć obrońcę z wyboru lub z urzędu”. Treść normatywna nie uległa zmianie także po dokonaniu kolejnych nowelizacji ustawy zasadniczej: w roku 1976², dwukrotnie w roku 1989³. Tzw. Mała konstytucja z 1992 roku pozostawiła w mocy niektóre przepisy Konstytucji PRL, wśród nich m.in. przepis gwarantujący prawo do obrony⁴. Jak widać, od 1952 roku prawo do obrony funkcjonowało w identycznym kształcie na poziomie konstytucyjnym. Charakterystyczne było jednak to, że zgodnie z przyjętą systematyką Konstytucji PRL, prawo do obrony nie znajdowało się w rozdziale dotyczącym podstawowych praw i obowiązków obywateli, ale w rozdziale „Sąd i prokuratura”.

Obowiązująca Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. charakteryzuje się odmienną systematyką. W rozdziale II Konstytucji określony został szeroki katalog wolności i praw człowieka i obywatela. Wśród nich znajdują się prawa, które posiadają charakter norm prawno-karnych (o charakterze materialnym oraz procesowym).

W tej grupie należy wskazać m. in. następujące przepisy: art. 41 ust. 2 określający prawo osoby, która została pozbawiona wolności nie na podstawie wyroku sądowego do odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pobawienia; art. 41 ust. 3 określający maksymalny czas zatrzymania; art. 42 ust. 3 określający zasadę domniemania niewinności; art. 45 ust. 1 przewidujący prawo do rzetelnego procesu; art. 78 określający

---

* Dr, UwB.

1 Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. (Dz.U. Nr 33, poz. 232 ze zmianami).

2 Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. Jednolity tekst z dnia 16 lutego 1976 r. (Dz.U. Nr 7, poz. 36 ze zmianami). Po wspomnianej nowelizacji prawo do obrony normował art. 63 ust. 2.

3 Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. (według stanu prawnego na dzień 8 kwietnia 1989 r. oraz według stanu prawnego na dzień 31 grudnia 1989 r.). Zob. odpowiednio Dz.U. Nr 19, poz. 101 oraz Dz.U. Nr 75 z 31 grudnia 1989 r., poz. 444).

4 Art. 77 Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz.U. Nr 84, poz. 426 ze zmianami).

prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Do grupy norm konstytucyjnych, regulujących tryb i zasady postępowania karnego, zaliczyć należy także przepis art. 42 ust. 2 statuujący prawo do obrony. Wskazane przepisy Konstytucji RP są jednocześnie podstawowymi źródłami prawa karnego procesowego⁵.

2. Zakres konstytucyjnego prawa do obrony

Art. 42 Konstytucji RP określa fundamentalne zasady prawa karnego (materialnego i procesowego): *nullum crimen sine lege* i *lex retro non agit* (ust. 1), prawa do obrony (ust. 2) oraz zasadę domniemania niewinności („Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.” – ust. 3). Przepis art. 42 ust. 2 Konstytucji RP stanowi, że każdemu, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, przysługuje prawo do obrony we wszystkich stadiach tego postępowania, a realizacja tego prawa polega w szczególności na wyborze obrońcy lub na korzystaniu z obrońcy z urzędu, na zasadach określonych w ustawie.

W literaturze wyróżnia się w rezultacie dwa aspekty konstytucyjnego prawa do obrony. Aspekt materialny przejawia się jako prawo do podejmowania różnego rodzaju czynności procesowych, mających na celu ochronę interesów oskarżonego w procesie, czyli np. prawo do składania wyjaśnień, zgłaszania wniosków dowodowych, zadawania pytań świadkom. Realizacja tak rozumianego prawa do obrony jest obowiązkiem ustawodawcy. Aspekt formalny oznacza prawo do korzystania z pomocy obrońcy z wyboru lub z urzędu⁶.

Ustrojodawca nieprzypadkowo w jednym artykule ustanowił zasadę prawa do obrony i zasadę domniemania niewinności. Obie te zasady w sposób szczególny określają tryb postępowania karnego, uzupełniając wzajemnie się. Odnoszą się one do postępowania karnego, gdyż ma ono charakter wyjątkowy: w następstwie jego przeprowadzenia może zostać wydane orzeczenie, którego skutkiem najczęściej jest ograniczenie określonych wolności lub praw osoby, wobec której postępowanie było prowadzone. Można powiedzieć, że ochronę praw człowieka w postępowaniu karnym gwarantuje przede wszystkim istnienie – a ściślej: rzeczywista realizacja zasad: prawa do obrony i domniemania niewinności.

Zasada prawa do obrony dotyczy określenia reguł postępowania organów państwa wykonujących działania dochodzeniowe lub śledcze (organy oskarżające), a w kolejnym etapie procedury – sąd (sądy), w stosunku do osoby, wobec której działania takie są podejmowane (osoba podejrzana, podejrzany, oskarżony, skazany). Prawo do obrony przysługuje w każdym stadium postępowania karnego, tj. w toku postępowania przygotowawczego aż do uprawomocnienia się wyroku sądowego, jak i w postępowaniach związanych z wykonaniem kary⁷. We wszystkich stadiach postępowania karnego prawo do obrony ma taki sam zakres⁸. Prawo to w praktyce przysługuje od chwili przedstawienia zarzutów. Nie oznacza to jednak, że osoba podejrzana (tj. osoba, której formalnie nie przedstawiono jeszcze za-

5 Innymi źródłami są: ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia wykonawcze do ustaw. Zob. szerzej przykładowo: S. Steinborn, *Pojęcia podstawowe*, (w:) *Prawo karne procesowe – część ogólna*, red. J. Grajewski, Warszawa 2007, s. 8–12.

6 Zob. przykładowo: K. Wojtyczek, *Konstytucyjny status jednostki w prawie polskim; prawa osobiste*, (w:) *Prawo konstytucyjne RP*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2005, s. 112.

7 Zob. przykładowo: P. Sarnecki, *Komentarz do art. 42 Konstytucji*, (w:) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, Warszawa 2003, s. 2; P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000, s. 62–63.

8 P. Sarnecki, *Komentarz do art. 42...*, *op. cit.*, s. 8.

rzutów), która np. została zatrzymana, nie może już w tym okresie korzystać z prawa do obrony.

Prawo do obrony, określone w art. 42 ust. 2 Konstytucji RP, nie dotyczy jedynie postępowania karnego *sensu stricto*. Przeciwnie, konstytucyjne określenie „postępowanie karne” ma charakter autonomiczny, stąd znaczenie tego terminu nie może być ustalane w drodze odwołania się do ustawodawstwa zwykłego⁹. Oznacza to, że prawo do obrony dotyczy postępowania represyjnego w ogólności, a zatem szerzej rozumianego niż tylko postępowanie karne określone w kodeksie postępowania karnego (dalej: kpk.)¹⁰. Inne znane procedury o charakterze represyjnym to: ustawa z 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (dalej kpsw.)¹¹, ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (dalej u.p.n.)¹², ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (dalej kkw.)¹³, ustawa z 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (dalej: kks.)¹⁴.

Warto również dodać, że konstytucyjne prawo do obrony przysługuje także osobom, wobec których prowadzone jest postępowanie dyscyplinarne. W poszczególnych pragmatykach zawodowych (ustawach regulujących zawód np. adwokata, notariusza, pracownika naukowego) znajdują się przepisy, które wprost gwarantują realizację prawa do obrony w sensie formalnym. W postępowaniach dyscyplinarnych realizowana jest także obrona obwinionego w aspekcie materialnym.

Problematiczne jest natomiast rozstrzygnięcie, czy konstytucyjne unormowanie prawa do obrony obejmuje również procedury zmierzające do uchylecia immunitetu (parlamentarnego, sędziowskiego). Zgodnie ze stanowiskiem przyjętym przez Trybunał Konstytucyjny – tak. W sprawie K 39/07 Trybunał orzekł, że inicjacja uchylecia immunitetu, jako prowadząca do uszczuplenia sfery gwarantowanej konstytucyjnie, wymaga postępowania, które musi odpowiadać standardom proceduralnym w postaci istnienia prawa do obrony. Nie oznacza to jednak, iż wszczęciu postępowania immunitetowego mają towarzyszyć wszystkie gwarancje i instrumenty ochronne, którymi dysponuje kpk. dla toczącego się postępowania karnego¹⁵.

Należy zaprezentować także szerszy kontekst konstytucyjnej wartości, jaką stanowi prawo do obrony. Prawo to pozostaje bowiem w relacji z innymi zasadami konstytucyjnymi. Jest wyrazem respektowania zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP). Prawo do obrony ściśle wiąże się także z innym, fundamentalnym prawem człowieka. Chodzi tu o prawo do sądu, zagwarantowane w art. 45 § 1 Konstytucji RP. Wykładni wskazanych przepisów konstytucyjnych i ich relacji wielokrotnie dokonywał Trybunał Konstytucyjny w swojej praktyce orzeczniczej.

9 „Z tego względu należy przyjąć, że zakres stosowania art. 42 Konstytucji obejmuje nie tylko odpowiedzialność karną w ścisłym tego słowa znaczeniu, a więc odpowiedzialność za przestępstwa, ale również inne formy odpowiedzialności prawnej związane z wymierzaniem kar wobec jednostki”. Zob. wyrok TK z dnia 8 lipca 2003 r., sygn. P 10/02 (OTK ZU 2003 Nr 6A, poz. 62).

10 Ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 z późniejszymi zmianami).

11 Dz.U. Nr 106, poz. 1148 z późniejszymi zmianami.

12 Tekst jedn. Dz.U. z 2002 r. Nr 11, poz. 109 z późniejszymi zmianami.

13 Dz.U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami.

14 Dz.U. Nr 83, poz. 930 z późniejszymi zmianami.

15 Por. wyrok TK z 28 listopada 2007 r. (OTK ZU 2007 Nr 10A, poz. 129). Wyrok w tej sprawie nie zapadł jednomyślnie. W czterech z pięciu zdań odrębnych członkowie składu orzekającego zakwestionowali, przyjętą w orzeczeniu Trybunału klasyfikację postępowania w sprawie o uchylecie immunitetu jako postępowania o charakterze represyjnym (penalnym) lub też jako wstępny etap takiego postępowania.

Bezspornym jest, iż prawo do sądu stanowi element zasady demokratycznego państwa prawnego. W uzasadnieniach do wielu orzeczeń Trybunał podkreślał także, że analiza konstytucyjnego prawa do sądu prowadzi do wskazania trzech zasadniczych elementów składających się na to prawo: 1) prawo dostępu do sądu, tj. prawo uruchomienia procedury przed sądem – organem o określonej charakterystyce (niezależnym, bezstronnym i niezawisłym); 2) prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności; 3) prawo do wyroku sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd¹⁶. W ostatnim czasie Trybunał Konstytucyjny rozszerzył orzecznictwo dotyczące prawa do sądu o kolejny element: prawo do odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawę¹⁷.

Elementem prawa do sądu jest prawo do rzetelnego procesu sądowego. Trybunał Konstytucyjny wskazał, iż zgodnie z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka składa się na nie: prawo do obrony, tzw. zasada równości broni, prawo dostępu do sądów, a także prawo dostępności adwokata w sprawach cywilnych i karnych. Trybunał Konstytucyjny uznał, że z wymogów rzetelnego procesu wynika także konieczność zapewnienia uczestnikom postępowania karnego lub cywilnego realnej możliwości przedstawienia racji oraz nałożenia na sąd obowiązku ich rozważenia. Trybunał podkreślił też, że rolą ustawodawcy jest zapewnienie jednostce prawa do wysłuchania, gdyż jest ono podstawowym elementem prawa do sądu. Niezapewnienie tego elementu wskazywałoby na fikcję istnienia demokratycznego państwa prawnego¹⁸.

W uzasadnieniu do innego orzeczenia Trybunał kolejny raz zaakcentował fakt, iż na rzetelność procesu sądowego wpływa stworzenie każdemu uczestnikowi postępowania karnego i cywilnego możliwości przedstawienia we właściwy sposób swojej sprawy. Oznacza to, że z prawa do rzetelnego procesu sądowego wywieść można prawo jednostki zaangażowanej w sprawę sądową do korzystania z profesjonalnej pomocy prawnika. Trybunał wskazuje jednakże, że prawa tego nie należy utożsamiać materialnie z konstytucyjnym prawem do obrony z art. 42 ust. 2, które ma zastosowanie tylko w sprawach karnych¹⁹.

Generalnie można stwierdzić, że konstytucyjna regulacja (a także rozwiązania ustawowe) w zakresie prawa do obrony czyni zadość wymogom określonym przez normy prawa międzynarodowego. Zasadę prawa do obrony proklamują obydwa podstawowe, ratyfikowane przez Polskę traktaty międzynarodowe, dotyczące ochrony praw człowieka: Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (dalej: Konwencja)²⁰ oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (dalej: Pakt)²¹.

16 Zob. przykładowo: wyrok z 13 maja 2002 r., sygn. SK 32/01 (OTK ZU 2002 Nr 3A, poz. 31).

17 Np. w uzasadnieniach do spraw: SK 7/06 (wyrok TK z 24 października 2007 r., OTK ZU 2007 Nr 9A, poz. 108), SK 16/05 (wyrok z 14 listopada 2007 r., OTK ZU 2007 Nr 10A, poz. 124). Zob. także: Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2007 r., Warszawa 2008, s. 30.

18 Zob. wyrok TK z 18 grudnia 2007 r., sygn. SK 54/05 (OTK ZU 2007 Nr 11A, poz. 158). Zob. także: Informacja o istotnych problemach..., *op. cit.*, s. 33.

19 Zob. wyrok TK z 2 lipca 2007 r., sygn. K 41/05 (OTK ZU 2007 Nr 7A, poz. 72).

20 Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późniejszymi zmianami).

21 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

Zgodnie z przepisem art. 6 ust. 3 Konwencji, każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą posiada co najmniej prawo do: 1) niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie wniesionego przeciw niemu oskarżenia; 2) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony; 3) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony – do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości; 4) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia; 5) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie. Przedstawione reguły należy interpretować jako warunki minimalne, które winny być urzeczywistnione w przepisach prawa wewnętrznego²².

Przepisy art. 14 ust. 3 lit. b i d Paktu stanowią zaś, iż każda osoba oskarżona o przestępstwo ma prawo, na zasadach pełnej równości m. in. do takich gwarancji, jak: dysponowanie odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony i porozumienia się z wybranym przez siebie obrońcą, obecności na rozprawie, bronięcia się osobiście lub korzystania z pomocy obrońcy z własnego wyboru, a jeżeli nie posiada obrońcy – poinformowania o prawie do posiadania obrońcy oraz w każdym przypadku, gdy dobro sprawiedliwości tego wymaga, przydzielenia jej obrońcy z urzędu bezpłatnie, jeżeli osoba oskarżona nie ma środków na opłacenie obrońcy.

Charakterystyczną cechą postanowień Konwencji oraz Paktu w kwestii będącej przedmiotem niniejszego opracowania jest ustanowienie określonych standardów w zakresie regulacji prawa do obrony. Wskazane są mianowicie konkretne uprawnienia przysługujące podmiotowi, przeciwko któremu prowadzone jest postępowanie i któremu grozi sankcja karna.

Trafnie podkreśla się jednak, iż treść praw konstytucyjnych wiąże się ściśle z treścią norm prawnych, które realizację tych praw mają gwarantować. Możliwe są bowiem różne sposoby realizacji praw konstytucyjnych na płaszczyźnie normatywnej²³. Odpowiednio, doniosłość zasady prawa do obrony w europejskiej kulturze prawnej nie tylko determinuje regulacje konstytucyjne w poszczególnych państwach, ale – co istotniejsze – wiąże się z koniecznością zapewnienia właściwych gwarancji służących realizacji tej zasady.

Obowiązkiem ustawodawcy jest przeto zbudowanie konstrukcji procedury karnej w taki sposób, aby ustanawiała warunki realizacji prawa do obrony. Spełnienie tego obowiązku powinno jednocześnie umożliwiać sprawne prowadzenie kolejnych etapów postępowania karnego (postępowania przygotowawczego, jurysdykcyjnego i wykonawczego).

3. Ustawowe gwarancje prawa do obrony

Prawo do obrony definiować można jako wszelkie czynności podejmowane w granicach prawa w interesie oskarżonego (podejrzanego, osoby podejrzanej), które zmierzają do

---

22 K. Marszał, *Zasady procesu karnego*, (w:) *Proces karny*, K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgrzyzek, Katowice 2005, s. 112.

23 P. Tuleja, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków 2003, s. 130.

odparcia oskarżenia, tj. spowodowania wydania przez odpowiedni organ orzeczenia lub decyzji o umorzeniu postępowania, wydania przez sąd wyroku uniewinniającego, bądź – gdy całkowite odparcie oskarżenia nie jest możliwe – do potwierdzenia określonego charakteru winy (np. winy nieumyślnej), co skutkuje złagodzeniem sankcji karnej. Skazanemu przysługuje również prawo do obrony, chociaż korzystanie z tego prawa realizuje inne cele, np. możliwość korzystania z pomocy obrońcy w sytuacji ubiegania się o przerwę w wykonywaniu kary lub o warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Konstytucja RP gwarantuje prawo do obrony każdemu, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne. Podstawową gwarancją prawa do obrony w prawie polskim jest – zgodnie z normą konstytucyjną – możliwość wyboru obrońcy, tj. osoby uprawnionej do reprezentowania interesów podmiotu, przeciw któremu prowadzone jest postępowanie karne, we wszystkich stadiach tego postępowania. Ponadto gwarancją prawa do obrony jest także możliwość skorzystania z obrońcy z urzędu, na zasadach określonych w ustawie. Trzeba jednakże podkreślić, że konstytucyjne prawo do obrony nie ogranicza się do zagwarantowania możliwości korzystania z pomocy podmiotu posiadającego fachową wiedzę w zakresie prawa. Zakres tego prawa sięga szerzej i obejmuje wszelkie działania niesprzeczne z prawem, podejmowane przez osobę, w stosunku do której prowadzone jest postępowanie karne; również jej osobiste działania. Chodzi więc o działania, które – w przekonaniu osoby poddanej postępowaniu karnemu – mogą potwierdzić wersję wydarzeń oraz jej niewinność lub występowanie określonego charakteru winy²⁴.

Biorąc pod uwagę tematykę niniejszego opracowania, nie jest konieczne ani celowe przedstawianie w całości mechanizmów ustawowych, służących realizacji prawa do obrony. Stąd też w dalszej części skoncentruję się na scharakteryzowaniu tego prawa wyłącznie w aspekcie formalnym, ukazując okoliczności obligatoryjnego działania obrońcy.

Zasady korzystania z obrońcy z urzędu określają wskazane wyżej ustawy, tj. kpk., kpsw., u.p.n., kkw., kks.

Kpk. wprost proklamuje zasadę prawa do obrony, mianowicie w art. 6 stanowi, iż oskarżonemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, o czym należy oskarżonego pouczyć. Zasada prawa do obrony jest – o czym już była mowa – jedną z naczelných zasad regulujących tryb postępowania karnego²⁵. Identyczne unormowanie przewiduje art. 4 kpsw., z tym że odnosi się do obwinionego.

Realizacja obrony polega w szczególności na składaniu wniosków dowodowych oraz innych wniosków zmierzających do poprawy sytuacji prawnej oskarżonego, na przytaczaniu argumentów i kontrargumentów służących obaleniu tez oskarżenia, na składaniu wyjaśnień oraz na wnoszeniu środków zaskarżenia²⁶. W związku z przedstawionymi przykładami działań obrończych, wskazać można podstawowe cechy obrony materialnej. Po pierwsze, każdy może ją wykonywać na rzecz oskarżonego; pod drugie, działalność ta jest wyznaczona przepisami prawa (można dokonywać wyłącznie działań zgodnych z prawem mate-

24 P. Sarnecki, Komentarz do art. 42 Konstytucji, (w:) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, red. L. Garlicki, Warszawa 2003, s. 8.

25 Wśród innych zasad naczelných postępowania karnego wskazuje się, oprócz wymienionej wyżej zasady domniemania niewinności, także: zasadę obiektywizmu, zasadę prawdy materialnej, zasadę swobodnej oceny dowodów, zasadę kontradyktoryjności, zasadę obiektywizmu, zasady skargowości i ścigania z urzędu.

26 S. Waltoś, Proces karny. Zarys systemu, Warszawa 2008, s. 304.

rialnym i proceduralnym); po trzecie, formą obrony materialnej jest także biernie zachowanie się oskarżonego (w tym milczenie)²⁷.

Jako podstawowe elementy określające zakres prawa do obrony od strony podmiotowej możliwość literaturze wskazuje się: 1) możliwość podejmowania różnych czynności przez oskarżonego; 2) prawo do korzystania z pomocy obrońcy (tzw. obrona formalna); 3) przepisy, według których organy procesowe mogą dokonywać niektórych czynności także na korzyść oskarżonego²⁸.

Do pierwszej grupy czynności należałoby zaliczyć: prawo do składania wyjaśnień, prawo do odmowy składania wyjaśnień (w tym także odpowiedzi na pytania), ochronę prawną związaną z zaskarżeniem orzeczeń, wynikająca z zasady *reformationis in peius*. Są to uprawnienia, z których oskarżony może skorzystać.

Prawo do obrony w sensie formalnym, czyli korzystanie z pomocy prawnej adwokata, może natomiast – zgodnie z przepisami kpk. – przybierać charakter obligatoryjny lub fakultatywny.

Obowiązek korzystania z pomocy obrońcy jest rezultatem wystąpienia określonych okoliczności. Zgodnie z art. 79 § 1 kpk., oskarżony obowiązkowo musi mieć obrońcę, jeżeli jest nieletni (pkt 1), głuchy, niemy lub niewidomy (pkt 2) oraz gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności (pkt 3). Obrona ma charakter obligatoryjny w takim okresie, w jakim występują okoliczności, które ją uzasadniają. Oznacza to, że obowiązek działania w procesie zawodowego obrońcy ustaje, gdy oskarżony ukończył 17 lat, odzyskał wzrok, słuch lub mowę²⁹. Jeżeli natomiast w toku postępowania biegli lekarze psychiatrzy stwierdzą, że poczytalność oskarżonego zarówno w chwili popełnienia zarzucanego mu czynu, jak i w czasie postępowania nie budzi wątpliwości, udział obrońcy w dalszym postępowaniu nie jest obligatoryjny. Prezes sądu, a na rozprawie – sąd, może wówczas cofnąć wyznaczenie obrońcy (art. 79 § 4 kpk.).

Kolejną przesłanką warunkującą obligatoryjny udział obrońcy w postępowaniu są okoliczności utrudniające oskarżonemu samodzielną obronę. Decyzje w tym zakresie podejmuje sąd, jeśli uzna to za niezbędne (art. 79 § 2 kpk.). Dotyczy to innych okoliczności niż wymienione w przepisie art. 79 § 1 kpk., których zaistnienie skutkowałoby jednak trudnościami w porozumieniu się z oskarżonym lub dawałoby podstawy do przyjęcia, iż z uwagi na swoją nieporadność lub stan, w jakim się znajduje, oskarżony nie jest w stanie bez pomocy obrońcy należycie realizować swojej obrony³⁰. Obowiązek działania obrońcy ustaje z chwilą, gdy sąd uzna, że nie zachodzą już okoliczności utrudniające obronę.

Ustanie obrony obligatoryjnej może prowadzić do cofnięcia wyznaczenia obrońcy (ustania stosunku obrończego), jeżeli został on wyznaczony z urzędu. Cofnięcie wyznaczenia następuje mocą zarządzenia prezesa sądu, a gdy następuje to na rozprawie – mocą postanowienia sądu.

27 S. Waltoś, *Proces karny...*, *op. cit.*, s. 304–305.

28 Zob. K. Marszał, *Zasady procesu karnego...*, *op. cit.*, s. 112.

29 Zob. uchwała SN z 17 maja 2000 r., sygn. I KZP 11/2000 (OSNKW 2000 nr 5–6, poz. 41).

30 Zob. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2007, s. 441. Autorzy aprobują przy tym pogląd Z. Gostyńskiego i S. Zablockiego, zgodnie z którym, minimalne jedynie utrudnienie obrony nie daje podstaw do zastosowania komentowanego przepisu.

Skutkiem wskazanych w przepisach art. 79 §1 i 2 kpk. okoliczności jest obowiązkowy udział obrońcy w rozprawie oraz na tych posiedzeniach, na których obowiązkowy jest udział oskarżonego (tak stanowi przepis art. 79 § 3 kpk.). Obowiązek udziału obrońcy w rozprawie rozciąga się na rozprawę główną i apelacyjną, a jeżeli zachodzi przypadek obligatoryjnej obrony po prawomocnym zakończeniu postępowania – także rozprawę kasacyjną (art. 535 § 1 kpk.), rozprawę w przedmiocie wydania wyroku łącznego (art. 573 § 1 kpk.) oraz w przedmiocie niesłusznego skazania, tymczasowego aresztowania lub zatrzymania (art. 554 § 2 kpk.).

Obowiązkowy udział obrońcy w posiedzeniu rozciąga się na te posiedzenia, w których obowiązkowy jest udział oskarżonego (art. 354 pkt 2), jak też tych, w których sąd uznał jego udział za niezbędny (art. 341 § 1, art. 343 § 5, art. 420 § 3 kpk.).

W doktrynie podkreśla się funkcję gwarancyjną przepisu art. 79 § 1 i 2 kpk. Ustawodawca zawarł przeto domniemanie, że we wskazanych sytuacjach występowanie przez oskarżonego bez obrońcy w postępowaniu powodowałoby ograniczenie jego prawa do obrony³¹.

Wskazuje się także na dwie płaszczyzny konsekwencji obrony obligatoryjnej. Pierwsza oznacza, że w razie wystąpienia okoliczności wskazanych w art. 79 § 1 i 2 kpk. oskarżony musi być reprezentowany w postępowaniu przez obrońcę. Jeśli nie korzysta z pomocy prawnej obrońcy z wyboru, konieczne jest wyznaczenie mu obrońcy z urzędu (art. 81 kpk.). Druga płaszczyzna to wskazanie konieczności uczestnictwa obrońcy w czynnościach procesowych w zakresie określonym w § 3 art. 79 kpk.³².

Kolejne przesłanki obowiązkowego działania obrońcy określa przepis art. 80 kpk. Zgodnie z tym unormowaniem, obrońca musi działać u boku oskarżonego, jeżeli postępowanie toczy się przed sądem okręgowym jako sądem pierwszej instancji, a oskarżonemu zarzucono zbrodnię lub jest on pozbawiony wolności. Natomiast w postępowaniach odwoławczych (apelacyjnym i kasacyjnym) w takich sytuacjach udział obrońcy na rozprawie głównej jest obowiązkowy wtedy, jeżeli prezes sądu lub sąd uzna to za konieczne.

Udział obrońcy jest także konieczny w postępowaniu przyspieszonym (w postępowaniu tym obrona jest zawsze obligatoryjna – art. 517i zd. 1 kpk.) oraz gdy toczy się postępowanie wznowione po śmierci oskarżonego na jego korzyść (art. 548 kpk.). Dwa przypadki obowiązkowej obrony określa także ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Po pierwsze, nieletni musi mieć obrońcę przed sądem, a wcześniej – jeżeli został umieszczony w schronisku dla nieletnich (art. 49 u.p.n.). Drugi stanowi przepis art. 36 §1 u.p.n.: jeżeli w postępowaniu wyjaśniającym w sprawie nieletniego okaże się, że interesy nieletniego i jego rodziców i opiekuna pozostają w sprzeczności, a nieletni nie ma obrońcy, prezes sądu musi wyznaczyć obrońcę z urzędu.

Przypadki obrony obligatoryjnej przed sądem wojskowym określa art. 671 kpk., natomiast w kks. art. 113 § 1 odsyła do „odpowiedniego” stosowania przepisów kpk. w omawianej kwestii. Zgodnie z art. 21 § 1 kpsw., podstawą obligatoryjnej obrony jest okoliczność, że obwiniony jest głuchy, niemy lub niewidomy albo zachodzi wątpliwość co do jego po-

31 *Ibidem*, s. 437.

32 *Ibidem*, s. 446.

czytalności³³. Zmiana tych okoliczności powoduje ustanie obrony obligatoryjnej. Przypadki obrony obligatoryjnej określa także art. 8 kodeksu karnego wykonawczego (dalej kkw.)³⁴.

W postępowaniu karnym to organ procesowy jest uprawniony do wyznaczenia obrońcy. Będzie to – w zależności od fazy postępowania – prokurator lub sąd. Organy te dokonują tej czynności na wniosek stron lub z urzędu.

Niewyznaczenie obrońcy w sytuacjach, w których jego udział w czynnościach procesowych jest obligatoryjny powoduje, iż wydane orzeczenie podlega uchyleniu. Jest to bowiem jedna z bezwzględnych przyczyn odwoławczych określonych w art. 439 § 1 kpk. (pkt 10). Jeżeli oskarżony, choćby przez pewien czas trwania postępowania sądowego nie ma obrońcy, gdy jest to obowiązkowe, powoduje to naruszenie art. 79 w związku z art. 6 kpk. (prawo do obrony). Co więcej, uchylenie to nie podlega konwalidacji wskutek pojawienia się obrońcy w późniejszej fazie procesu³⁵.

Należy przypomnieć, że spełnienie wymogu obrony obligatoryjnej może nastąpić poprzez wybór adwokata (działa on wtedy na zlecenie oskarżonego, który ponosi koszty obrony) albo wtedy, gdy oskarżonemu zostanie przyznany obrońca z urzędu. Dlatego właśnie stosunek zachodzący między oskarżonym a obrońcą może mieć charakter procesowy, ukształtowany przepisami kpk. (obrońca działa na podstawie pełnomocnictwa lub zarządzenia prezesa sądu) lub charakter cywilnoprawny (jego treścią jest zlecenie, uregulowane przepisami prawa cywilnego)³⁶.

Kpk. stanowi, że obrońca z urzędu może zostać wyznaczony w sytuacji, gdy obrona jest obowiązkowa, a oskarżony nie wyznaczył swojego obrońcy (art. 81 kpk.) lub też, gdy oskarżony nie jest w stanie bez uszczerbku koniecznego utrzymania siebie i swojej rodziny ponieść kosztów obrony (art. 78 kpk.). Koszty obrony z urzędu ponosi Skarb Państwa.

Trzecia grupa czynności określająca zakres prawa do obrony dotyczy niektórych działań organów procesowych. Po pierwsze, zgodnie z ogólną zasadą procesu karnego wyrażoną w art. 4 kpk., organy prowadzące postępowanie są obowiązane uwzględniać okoliczności przemawiające na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego. Ponadto, w myśl art. 425 § 4 kpk. oskarżyciel publiczny ma prawo wnieść środek odwoławczy także na korzyść oskarżonego.

4. Wybrane orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego

Trybunał Konstytucyjny w swej praktyce orzeczniczej wielokrotnie zajmował się problematyką prawa do obrony. Dokonywał interpretacji tej zasady na skutek złożonych wniosków o kontrolę przepisów, skarg konstytucyjnych oraz przedstawianych przez sądy pytań prawnych. Poza wskazanym wyżej orzecznictwem, warto przybliżyć wykładnię Trybunału w kwestii będącej przedmiotem niniejszego opracowania.

33 Zob. wyrok SN z 4 lutego 2002 r., sygn. II KKN 182/00 (Lex nr 53031).

34 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami).

35 Zob. postanowienie SN z 20 lipca 2005 r., sygn. I KZP 25/05 („Prokuratura i Prawo” – dodatek 2006, Nr 1, poz. 7). Postanowienie odnosiło się do sytuacji określonej w art. 79 §1 pkt 3).

36 S. Waltoś, *Proces karny...*, *op. cit.*, s. 310.

Trybunał Konstytucyjny opowiedział się za szerokim rozumieniem prawa do obrony. Nie jest ono zatem wyłącznie fundamentalną zasadą procesu karnego, ale także elementarnym standardem demokratycznego państwa prawnego. Prawo do obrony przysługuje każdemu od chwili wszczęcia przeciwko niemu postępowania karnego (w praktyce od chwili przedstawienia zarzutów) aż do wydania prawomocnego wyroku, obejmuje również etap postępowania wykonawczego³⁷. W tej mierze w ustawach karnych przewidziane zostały odpowiednie gwarancje, a stwierdzenie naruszenia prawa do obrony wywołuje określone konsekwencje prawno–procesowe (np. możliwość uchylecia wyroku sądu).

Zasada prawa do obrony w szerokim tego słowa znaczeniu oznacza możliwość posiadania przez oskarżonego obrońcy. Obejmuje także całokształt instytucji prawnych, przewidzianych w ustawach karnych, których wykorzystanie pozwala oskarżonemu dowodzić swojej niewinności lub wskazywać na okoliczności mogące mieć wpływ na orzeczenie o winie i w konsekwencji na wymiar kary³⁸. Jednakże należy pamiętać, iż zgodnie z przepisem art. 42 ust. 2 Konstytucji, prawo do obrony nie może być rozumiane inaczej jak tylko prawo do obrony oskarżonego (podejrzanego) w toku postępowania karnego.

Trybunał Konstytucyjny podkreślił także dwa aspekty konstytucyjnego prawa do obrony. Prawo to w sensie formalnym oznacza wybór własnego obrońcy lub korzystanie z obrońcy z wyboru na zasadach określonych w ustawie. Obrona materialna to możliwość bronięcia przez oskarżonego jego interesów osobiście. W sensie materialnym prawo do obrony gwarantuje więc możliwość obrony racji obwinionego i oskarżonego (prawo do przeciwstawienia się tezom oskarżenia) przez wykwalifikowanego pełnomocnika procesowego. Obrona w tym sensie obejmuje m. in.: możliwość odmowy składania wyjaśnień, prawo wglądu w akta i składania wniosków dowodowych. Jednocześnie zadaniem obrońcy jest ochrona oskarżonego w taki sposób, by cel procesu karnego osiągnięty został wraz z zagwarantowaniem prawa do obrony. Charakter działań obrońcy determinowany jest interesem prawnym oskarżonego, dla którego ochrony przepisy procedury karnej przewidują szereg koniecznych uprawnień³⁹.

Trybunał Konstytucyjny zajmował się także kwestią wskazywanych przez skarżących rozwiązań proceduralnych (określonych zwłaszcza w kpk.), skutkujących naruszeniami konstytucyjnej zasady prawa do obrony. Jedną ze skarg konstytucyjnych (sygn. SK 21/04) dotyczyła art. 632 pkt 2 kpk., który normował kwestię ponoszenia kosztów postępowania w wypadku jego umorzenia albo w razie uniewinnienia oskarżonego w sprawie z oskarżenia publicznego. Przepis ten stanowił, że w takich sytuacjach Skarb Państwa nie ponosił kosztów obrony z wyboru, jednakże sąd może przyznać zwrot całości lub części wynagrodzenia jednego obrońcy „w uzasadnionych wypadkach”⁴⁰. Koszty obrony z urzędu ponosił natomiast zawsze Skarb Państwa. Trybunał Konstytucyjny orzekł, że zaskarżony prze-

37 Por.: wyrok TK z 17 lutego 2004 r., sygn. SK 39/02 (OTK ZU 2004, nr 2A, poz. 7); wyrok TK z 3 listopada 2004 r., sygn. K 18/03 (OTK ZU 2004, nr 10A, poz. 103).

38 Por. orzeczenie z 20 października 1992 r., sygn. K 1/92 (OTK 1992 cz. II, poz. 23).

39 Por. wyrok TK z 17 lutego 2004 r., sygn. SK 39/02 (OTK ZU 2004, nr 2A, poz. 7).

40 Ustawą z dnia 24 maja 2007 r. (Dz.U. Nr 85, poz. 539) znowelizowano art. 632 pkt. 2 kpk. Obecne brzmienie przepisu: „Jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, w razie uniewinnienia oskarżonego lub umorzenia postępowania koszty procesu ponosi w sprawach z oskarżenia publicznego – Skarb Państwa, z wyjątkiem należności z tytułu udziału adwokata lub radcy prawnego ustanowionego w charakterze pełnomocnika przez pokrzywdzonego, oskarżyciela posiłkowego, powoda cywilnego albo inną osobę, a także z tytułu obrony oskarżonego w sprawie, w której oskarżony skierował przeciwko sobie podejrzenie popełnienia czynu zabronionego”.

pis jest sprzeczny z art. 42 ust. 2 Konstytucji. Trybunał uznał, iż prawo do ustanowienia obrońcy pozostaje w ścisłym związku z możliwościami ekonomicznymi oskarżonego, determinującymi swobodę wyboru adwokata. Koszty znaczące dla samego podjęcia obrony i ustanowienia obrońcy powinny zostać osobie uniewinnionej zwrócone, co najmniej na zasadach takich, na jakich Skarb Państwa obciążają koszty obrony z urzędu⁴¹.

W ocenie Trybunału, prawo do obrony jest naruszane, gdy skorzystanie z niego, nawet w minimalnym zakresie jednego obrońcy, musi być przedmiotem kalkulacji ekonomicznych. Kodeksowa konstrukcja prowadziła do stanu, w którym oskarżony, mimo uniewinnienia, nie otrzymywał zwrotu kosztów obrońcy, czyli ponosił materialne skutki bezzasadnego oskarżenia. Stanowiło to naruszenie prawa do obrony. Skład orzekający Trybunału argumentował, iż realnie jest niebezpieczeństwo, że osoba niewinna, świadoma braku możliwości odzyskania kosztów obrony, może wręcz powstrzymać się od ustanowienia obrońcy, a jego brak może wpłynąć na wynik postępowania, w skrajnym wypadku skutkując nawet nierzetelnym procesem i skazaniem osoby niewinnej. Sędziowie Trybunału stwierdzili ponadto, iż w państwie prawnym zasadą powinno być obciążanie kosztami postępowania tej ze stron, która w jego toku nie zdołała utrzymać swojego stanowiska. W odniesieniu do zakończonych uniewinnieniem postępowań z oskarżenia publicznego oznacza to, że koszty winna ponosić strona oskarżająca – organ władzy publicznej, a faktycznie – Skarb Państwa. Biorąc pod uwagę, że oskarżony jest w postępowaniu stroną słabszą, a wybór obrońcy przyczynia się do wyrównania szans procesowych, uznać trzeba, iż osoba uniewinniona powinna otrzymywać całościowy zwrot poniesionych kosztów postępowania, w tym kosztów obrony. Taka regulacja realizowałaby konstytucyjne prawo do obrony oraz sprzyjała zasadzie równości broni (...). W konkluzji swoich rozważań Trybunał Konstytucyjny podkreślił zakresowy charakter wyroku, rozstrzygający, iż w wypadku zapadnięcia prawomocnego wyroku uniewinniającego zasadą polskiego procesu karnego staje się zwrot kosztów obrońcy z wyboru. Za cechę relevantną, uzasadniającą takie czy inne rozstrzygnięcie w przedmiocie kosztów postępowania karnego, w tym kosztów obrony, Trybunał przyjął uznanie oskarżonego za winnego albo jego uniewinnienie⁴².

Argumentację prowadzącą do odmiennych wniosków przedstawił jednakże Trybunał w wydanym wcześniej wyroku z 11 stycznia 2005 r. (SK 60/03), który także odnosił się do przepisu normującego zwrot kosztów obrony z wyboru w wypadkach uniewinnienia oskarżonego. Trzeba jednakże dodać, że przedmiotem kontroli w tej sprawie był art. 549 § 1 pkt 2 dawnego kodeksu postępowania karnego (dalej dkpk.)⁴³, który brzmiał: „*Jeżeli oskarżonego uniewinniono lub umorzono postępowanie, koszty postępowania ponosi: (...) – Skarb Państwa, z wyjątkiem opłat na rzecz zespołów adwokackich, jeżeli w sprawie występowała obrońcy lub pełnomocnicy ustanowieni z wyboru*”.

41 Zasady te reguluje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U. Nr 163, poz. 1348 ze zm.).

42 Wyrok TK z 26 lipca 2006 r., sygn. SK 21/04 (OTK ZU 2006, nr 7A, poz. 88). Orzekając w innej sprawie Trybunał stwierdził, iż „regulacja, zgodnie z którą oskarżony musi liczyć się z tym, że nawet w razie uniewinnienia nie ma podstaw dochodzenia zwrotu wydatków z tytułu ustanowionej obrony, prowadzi w sposób ewidentny do ograniczenia prawa oskarżonego do obrony”. Zob. wyrok z 30 marca 2004 r., sygn. SK 14/03 (OTK ZU 2004, nr 3A, poz. 23).

43 Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.).

Trybunał stwierdził, że jeżeli oskarżony nie korzysta z pomocy obrońcy z urzędu, to ponosi on także koszty obrony w wypadku uniewinnienia lub umorzenia postępowania. Trybunał ocenił, że rozwiązanie takie nie ogranicza prawa do obrony, gdyż nie pozbawia oskarżonego obrońcy. Nie pozostaje w sprzeczności z zasadą równości, ponieważ w tym przypadku cechą relewantną jest korzystanie z obrońcy z urzędu lub z wyboru. Trybunał Konstytucyjny uznał podmioty korzystające z obrony z wyboru oraz z obrony z urzędu za należące do odrębnych kategorii, zarówno ze względu na sposób powołania obrońców, jak i z uwagi na ich dalsze funkcjonowanie w postępowaniu (powołał przy tym art. 84, art. 85 § 2 oraz art. 378 kpk., regulujące odpowiednio obowiązki obrońcy z urzędu, zasady jego zwolnienia z pełnienia obowiązków i sytuacje, w których sąd przyznaje oskarżonemu obrońcę z urzędu, aby nie był pozbawiony prawa do obrony). Trybunał stwierdził, że ustawodawca zwykły, realizując wolę ustrojodawcy, rozróżnił wymienione kategorie obrońców, co uzasadnia również odmienne traktowanie tych sytuacji w zakresie rozliczenia kosztów obrony po zakończeniu postępowania. Skład orzekający Trybunału stanął na stanowisku, że dokonane przez ustawodawcę rozróżnienie wymienionych kategorii obrońców i wynikające zeń odmienne ich traktowanie w zakresie rozliczenia kosztów obrony jest słuszne i zgodne z zasadami konstytucyjnymi. Ponadto w opinii Trybunału Konstytucyjnego „zaskarżone (...) regulacje dotyczą kwestii zwrotu kosztów postępowania już po uprawomocnieniu się orzeczenia, toteż w żaden sposób nie odnoszą się ani do dostępności do sądu, ani też do pozostałych elementów składających się na prawo do sądu”, co doprowadziło skład orzekający Trybunału do wniosku, że art. 42 ust. 2 Konstytucji nie został naruszony⁴⁴. W omawianej sprawie jako cechą relewantną (istotną), która uzasadniałaby (bądź nie uzasadniałaby) różnicowanie poszczególnych osób uniewinnionych Trybunał Konstytucyjny uznał tryb ustanowienia obrońcy. Rozstrzygnął więc, że zróżnicowanie zasad zwrotu kosztów adwokackich według tego kryterium jest zgodne z ustawą zasadniczą.

Przedmiotem zaskarżenia w Trybunale Konstytucyjnym, jako naruszający prawo do obrony, był także art. 73 § 2 kpk. stanowiący, że w postępowaniu przygotowawczym prokurator – udzielając zezwolenia na osobiste porozumiewanie się tymczasowo aresztowanego oskarżonego z jego obrońcą – może w szczególnie uzasadnionym przypadku zastrzec, iż będzie przy tym obecny osobiście, albo obecna będzie osoba przezeń upoważniona. W sprawie SK 39/02 Trybunał Konstytucyjny nie podzielił jednak argumentów skarżącego i orzekł, że ograniczenie prawa oskarżonego do porozumiewania się z jego obrońcą pod nieobecność innych osób – w kształcie unormowanym przepisami kpk. – nie stanowi nadmiernej ingerencji w prawo do obrony. Wynika to przede wszystkim z krótkotrwałego (14-dniowego) okresu, w którym prokurator może ograniczyć swobodę kontaktów oskarżonego z obrońcą. Ograniczenie to nie może mieć zasadniczego wpływu na sytuację procesową oskarżonego i nie stanowi przeszkody w przygotowywaniu obrony. Faktycznie bowiem obrona ta – zarówno w sensie materialnym, jak i formalnym – jest realizowana i nie ma żadnych przeszkód w kontakcie oskarżonego i jego obrońcy, a jedyne ograniczenie dotyczy jawnej obecności osoby trzeciej (nie są zatem stosowane środki techniki operacyjnej). Ponadto Trybunał podkreślił wyjątkowy charakter takiego zarządzenia prokuratora, gdyż zastrzeżenia prokuratora winny być – zgodnie z art. 112 Regulaminu wewnętrznego urzędowania powszech-

44 Zob. wyrok TK z 11 stycznia 2005 r., sygn. SK 60/03 (OTK ZU 2005, nr 1A, poz. 2).

nych jednostek organizacyjnych prokuratury – podyktowane rzeczywistą potrzebą zabezpieczenia rzeczywistych interesów postępowania⁴⁵.

W innej sprawie (P 4/01) Trybunał Konstytucyjny odpowiedział na pytanie prawne sądu rejonowego, który sformułował je w oparciu o przepisy art. 173–177 kks., regulujące tryb postępowania przeciwko nieobecnym. Zgodnie z kwestionowanym przez sąd przepisem art. 173 § 1 kks., przeciwko sprawcy przestępstwa lub wykroczenia skarbowego, przebywającemu stale za granicą albo gdy nie można ustalić jego miejsca zamieszkania lub pobytu w kraju, postępowanie toczyć się może podczas jego nieobecności. Przepisu tego nie stosuje się, jeżeli wina sprawcy lub okoliczności popełnienia czynu zabronionego budzą wątpliwości (§ 2). Postępowanie wobec nieobecnych może więc mieć miejsce wyłącznie wtedy, gdy istnieje uargumentowane przekonanie, że przestępstwo lub wykroczenie skarbowe rzeczywiście zaistniało.

Według stanowiska sądu, postępowanie prowadzone w trybie określonym wskazanymi przepisami nie gwarantuje rzetelności procesu karnego. Sąd wskazał, że naruszone są prawa oskarżonego do: 1) powiadomienia o istocie i przyczynie skierowania przeciwko niemu aktu oskarżenia, 2) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości przygotowania obrony, 3) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego obrońcę, 4) przesłuchania świadków oskarżenia w swojej obecności oraz żądania powołania i przesłuchania świadków obrony na tych samych warunkach.

Udzielając odpowiedzi na postawione pytanie prawne, Trybunał Konstytucyjny dostrzegł w postępowaniu wobec nieobecnych pewne ograniczenia niektórych zasad procesu karnego. Ograniczenia te mają jednak – w ocenie Trybunału – charakter czasowy i są uzależnione wyłącznie od woli sprawcy, który w momencie poddania się ocenie wymiaru sprawiedliwości uzyskuje możliwość powtórzenia procesu karnego skarbowego na zasadach ogólnych. Trybunał Konstytucyjny zaznaczył, że tryb postępowania wobec nieobecnych jest w kks. unormowany ściśle i jest uzależniony od spełnienia szeregu ustawowych wymogów. Od momentu zainicjowania tego trybu sąd wyznacza obrońcę z urzędu, natomiast od momentu zgłoszenia się podejrzanego do organu ścigania albo oskarżonego do sądu, tryb ten zostaje natychmiast uchylony i następuje powrót do procesu karnoskarbowego na zasadach ogólnych. W razie osobistego zgłoszenia się oskarżonego do dyspozycji sądu lub ujęcia skazanego, doręcza mu się odpis prawomocnego wyroku. Skazany ma wówczas prawo zakwestionować wyrok wydany w trybie postępowania wobec nieobecnych i wyrok ten traci moc z chwilą stawienia się skazanego na nowej – prowadzonej już na zasadach ogólnych – rozprawie.

W ocenie Trybunału, przedstawione uregulowania ustawowe nie prowadzą do naruszenia prawa do obrony, bowiem prawo to, podobnie jak prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd, zależy wyłącznie od tego, czy podejrzany (skazany) dobrowolnie stawi się przed tym sądem.

W konkluzji swoich rozważań Trybunał Konstytucyjny wskazał, że prawo do obrony w postępowaniu prowadzonym pod nieobecność oskarżonego (*in absentia*) w trybie art. 173–177 kks. jest gwarantowane w dwóch poziomach: ograniczonym i szerokim. Ograniczone

45 Por. wyrok TK z 17 lutego 2004 r., sygn. SK 39/02 (OTK ZU 2004, nr 2A, poz. 7).

z naturalnych powodów prawo do obrony wyznacza art. 176 § 1. Mocą tego przepisu prezes sądu właściwego do rozpoznania sprawy wyznacza nieobecnemu oskarżonemu obrońcę z urzędu, przy czym udział tego obrońcy jest obowiązkowy w postępowaniu odwoławczym. Szerokie prawo do obrony zyskuje oskarżony w momencie dobrowolnego poddania się wymiarowi sprawiedliwości⁴⁶.

5. Podsumowanie

W podrozdziale Konstytucji RP dotyczącym wolności i praw osobistych ustrojodawca zawarł kilka najistotniejszych zasad wpływających bezpośrednio na kształt znanych procedur o charakterze represyjnym (w szczególności kpk.). Istnienie oraz respektowanie tych zasad (także poprzez zastosowanie konstytucyjnych mechanizmów gwarancyjnych) uznać należy za niezbędne elementy demokratycznego państwa prawnego⁴⁷.

Prawo do obrony, jako jedna z kilku naczelnych zasad formułujących reżim postępowania karnego wobec osób – podmiotów tego postępowania, posiada współcześnie status zasady prawa konstytucyjnego, choć nie wszystkie konstytucje wprost je statuuje. Polska konstytucja nadaje prawo do obrony status prawa podmiotowego, które znajduje się w katalogu wolności i praw człowieka i obywatela. Natomiast określenie sposobu wykonywania prawa do obrony i jego zakres, zbudowanie mechanizmów, dających gwarancję urzeczywistnienia tego prawa w praktyce, jest regulowane na poziomie aktów prawnych podkonstytucyjnych, zwłaszcza ustawowych. Obowiązkiem ustawodawcy jest ukształtowanie procedury karnej (szeroko rozumianej) w taki sposób, by sprawy karne były prowadzone rzetelnie: z jednej strony – szybko i efektywnie, a z drugiej – sprawiedliwie⁴⁸. Gwarancje prawa do obrony nie mogą dezawuować istoty oraz charakteru postępowania karnego, tj. organom państwowym prowadzącym postępowanie karne należy zapewnić skuteczne mechanizmy służące realizacji (bez zbędnej zwłoki) ich czynności (śledczych, jurysdykcyjnych, wykonawczych), a osobie, wobec której prowadzone jest to postępowanie zapewnić możliwość ochrony jej interesów.

Konstytucyjne ujęcie prawa do obrony odnosi się do szeroko rozumianego postępowania karnego (nie tylko określonego w kpk.). Poza tym przysługuje na wszystkich etapach poszczególnych procedur o charakterze represyjnym.

46 Por. wyrok TK z 9 lipca 2002 r., sygn. P 4/01 (OTK ZU 2002, nr 4A, poz. 52). W uzasadnieniu do tego orzeczenia Trybunał Konstytucyjny uznał, iż oczywistym ograniczeniem prawa do obrony oraz zasady kontradiktoryjności jest zarządzenie poszukiwania listem gończym. Poszukiwany w tym trybie traktowany jest jako podejrzany, mimo nieogłoszenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Może być nawet aresztowany tymczasowo na 7 dni. Jego sytuacja procesowa ulega jednak natychmiastowej zmianie z chwilą poddania się wymiarowi sprawiedliwości.

47 Taką wykładnię przyjmuje także Trybunał Konstytucyjny: „Konstytucyjne prawo do obrony jest elementarnym standardem demokratycznego państwa prawnego i stanowi gwarancję ochrony interesów osoby oskarżonej; z kolei gwarancja ta jest warunkiem sine qua non uznania postępowania za sprawiedliwe i zgodne z wymaganiami, które w państwie prawa spełniać musi każda procedura wydawania przez organy władzy publicznej rozstrzygnięć o prawach lub wolnościach jednostki”. Zob. wyrok TK z 26 lipca 2006 r., sygn. SK 21/04 (OTK ZU 2006, nr 7A, poz. 88).

48 Zasada rzetelności postępowania zezwala na takie wypośrodkowanie decyzji podejmowanych w sferze praw człowieka chronionych przez konwencję, które uwzględniałyby zachowanie optimum pomiędzy wymogami sprawiedliwości i sprawności postępowania. Zob. wyrok TK z 9 lipca 2002 r., sygn. P 4/01 (OTK ZU 2002, nr 4A, poz. 51).

Prawna regulacja zasady prawa do obrony w Polsce, obejmująca przepisy konstytucyjne i podkonstytucyjne, odpowiada międzynarodowym standardom ochrony praw człowieka, wyznaczonym w szczególności przez Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych. W razie uznania, że określone przepisy podkonstytucyjnych aktów normatywnych naruszają konstytucyjne prawo do obrony przed sądem, uprawnionym podmiotom przysługuje możliwość ich zaskarżenia w ustawowym trybie do Trybunału Konstytucyjnego. Po wyczerpaniu krajowych środków ochrony wolności i praw istnieje też możliwość wniesienia skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

CONSTITUTIONAL RIGHT TO DEFENCE BEFORE THE COURT IN THE REPUBLIC OF POLAND

The right to defence as one of the fundamental rules determining the discipline of penal proceedings towards persons who are the subjects to such proceedings, has nowadays the status of a rule in the constitutional law, though it is not established in all constitutions. The right to defence is guaranteed in the constitutions of the following countries: Albania, Belarus, Brazil, Greece, Canada, Lithuania, Latvia, Portugal, Russia, Romania, Slovenia and Ukraine. In Chapter II of the Polish Constitution of 1997 a broad range of human and civil rights and freedoms was determined. They include the rights that can be classified as legal norms or norms of penal law (of substantive or procedural character).

The Polish constitution confers the right to defence the status of the entitative law included in the catalogue of human and civil rights and freedoms. Whereas the determination of the method of execution of the right to defence, its range and mechanisms that ensure the implementation of this law are regulated on the level of legal subconstitutional acts, especially of a non-statutory character. The legislator is obliged to establish a penal law procedure (in a broad sense of this term) in such a way so that criminal suits could be conducted in a reliable way: quickly and efficiently – on one hand, and fairly – on the other.

The constitution of the Republic of Poland guarantees the right to defence to each person who is a subject to penal proceedings. The fundamental guarantee of the right to defence in the Polish law is, according to the constitutional norm, the possibility of choosing a counsel for the defence. The guarantee of the right to defence is also the possibility of having a public defender, pursuant to the rules specified in the Act. The constitutional right to defence is not limited, however, to the possibility of using the services of a professional in the field of law. The range of this right is broader and comprises all the legal activities taken up by a person against whom penal proceedings are conducted (including his or her personal actions). The right to defence can be defined as all the activities taken up within limits of law that are to the best interest of the accused (the suspect) that lead to disproval of a charge, i.e. making the appropriate authority issue a decree or a decision concerning discontinuance of legal proceedings, or making the court to adjudicate an acquittal, or – when complete rebuttal of accusation is impossible, leading to a confirmation of a specific character of guilt (e.g. unintentional guilt), which can result in commutation of a sentence).

The convict also has the right to defence, though exercising this right serves other objectives, e.g. the possibility of using the services of a counsel when he or she applies for interruption of execution of the penalty or conditional release from serving the full sentence.

It should be added that the legal regulation of the right to defence in Poland comprising constitutional and subconstitutional rules is consistent with international standards concerning the protection of human rights, stipulated especially in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and International Covenant on Civil and Political Rights.